

УДК 378.147.091.3:82(100):004
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/30.212623>

Вікторія ЩЕРБАТЮК,
orcid.org/0000-0002-2956-0832
старший викладач кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
(Слов'янськ, Донецька область, Україна) vikoriya080871@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ПРОДУКУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ МЕНТАЛЬНИХ КАРТ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН СТУДЕНТАМИ-ФІЛОЛОГАМИ

У статті описано особливості продукування та використання ментальних карт як засобу візуалізації під час викладання літературознавчих дисциплін у закладах вищої освіти. Наголошено, що метод ментальних карт є ефективним інструментом, який забезпечує структурування й збереження інформації в пам'яті студента для подальшого ефективного вилучення. Сутність методу полягає у тому, щоб певним графічним способом зафіксувати власні думки на папері, впорядкувати їх й отримати цілісну картину. Окреслено й обґрунтовано основні способи використання ментальних карт, що спрямовані на поліпшення розуміння сенсу навчального матеріалу; сформульовано визначення та виокремлено їх функціональні характеристики.

Картти знань можуть мотивувати до більш інтенсивного навчання, а також замінити текстові конспекти. У статті наведено переваги використання карт знань для практичного значення педагогічного процесу та їх формування онлайн із метою оптимізації витрат часу та праці. Окреслено правила побудови інтелект-карти, а також представлено низку хмарних сервісів, що використовуються у власній педагогічній практиці під час створення ментальних карт. Це переважно програмами Coggle та MindMeister. Подано зразки ментальних карт, створених в окреслених сервісах.

Обґрунтовано залучення техніки ментальних карт до вивчення літературознавчих дисциплін студентами-філологами як способу підвищення ефективності навчального процесу з урахуванням кліпового мислення, тобто набутої якості сучасного покоління. Розглянуто приклади використання технології ментальних карт у процесі вивчення історії зарубіжної літератури, зокрема що стосується повісті Й. Ятелло «Кава з кардамоном». Визначено умови ефективності ментальних карт в освітньому процесі. Узагальнено тезу щодо майндмепінгу: розвиває творчу, новаторську діяльність студентів, підвищує концентрацію їхньої уваги, тренує пам'ять.

Ключові слова: ментальна карта, інтелект-карта, майндмепінг, літературознавчі дисципліни, центральний образ.

Vikoriya SHCHERBATIUK,
orcid.org/0000-0002-2956-0832
Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language and Literature
Donbass State Pedagogical University
(Slavyansk, Donetsk region, Ukraine) vikoriya080871@ukr.net

PECULIARITIES OF PRODUCTION AND USING OF MENTAL MAPS AT THE LESSONS IN LITERARY DISCIPLINES BY PHILOLOGY STUDENTS

The article describes the peculiarities of the production and use of mental maps as a means of visualization in the teaching of literary disciplines in institutions of higher education. It was emphasized that the method of mental maps is the most effective tool that provides structuring and storing of information in the student's memory for the next effective retrieval. The essence of the method is to record your thoughts on paper in a certain graphic way, organize them and get a complete picture.

The author of the article singles out and substantiates the main ways of using mental maps which are aimed at improving the understanding of the meaning of educational material; the definition is given and their functional characteristics are singled out.

Mind maps can be a motivator for more intensive learning, as well as a replacement for notes. The article presents the advantages of using mind maps for the practical significance of the pedagogical process and their online formation to optimize the cost of time and effort. The rules of building a mind map are outlined, as well as a number of cloud services that we use in our own pedagogical practice in creating mental maps. These are mainly Coggle and MindMeister programs. Samples of mind maps created in the outlined services are presented.

The inclusion of the technique of mental maps in the study of literary disciplines by students of philology as a way to increase the efficiency of the educational process taking into account the clip thinking as an acquired

quality of the modern generation is substantiated. Examples of the use of mental map technology in the process of studying the history of foreign literature, in particular in the study of J. Jagiello story «Coffee with cardamom» are considered. The conditions of efficiency of mind maps in the educational process are determined. It is generalized that mind mapping develops creative, innovative activity of students, increases their concentration, trains memory.

Key words: *mental map, mind map, mind mapping, literary disciplines, central image.*

Постановка проблеми. Сьогодні глобальною проблемою суспільства є значущий потік інформації, трансльованої завдяки телебаченню, Інтернету, електронній пошті, книгам, газетам, журналам, рекламним щитам тощо. І, як результат, «інформаційний стрес», «інформаційне перевантаження» – терміни, що увійшли до наукового обігу в царині психології кілька років тому. Засвоїти всю вхідну інформацію неможливо й немає такої нагальної потреби. Проте навчитися грамотно її застосовувати (швидко аналізувати, відфільтровувати непотрібне, запам'ятовувати важливе) дуже корисно в реаліях сьогодення.

Для того щоб краще й цікавіше репрезентувати для студентів навчальний матеріал, педагоги використовують сучасні методи візуалізації. Одним із найяскравіших способів демонстрації навчального матеріалу, а також систематизації самостійної роботи студента є ментальні карти.

Аналіз досліджень. Проблемі створення ментальних карт останнім часом приділено значну увагу науковців, методистів та вчителів-предметників. Різні аспекти використання ментальних карт в освітньому процесі, зокрема й у вищій школі, досліджували О. Аксьонова, Т. Вакалюк, В. Гриньова, М. Дроботенко, Л. Клячко, Т. Колтунович, О. Литвиненко, Р. Медведєв, З. Магітич, А. Найдьонова, Н. Оксентюк, О. Поліщук, О. Резван, О. Романовський, А. Солодовник, Н. Терещенко, А. Улинець, І. Шахіна та ін. Серед зарубіжних дослідників – Т. Б'юзен, П. Іванов, Н. Камишанська, Н. Косогова, Г. Кравченко, Н. Кузнєцова, В. Литвинов, Х. Мюллер, І. Петрова, Є. Петухова, Л. Проскуріна, А. Самойлова, Б. Санто, С. Сидоров, Б. Твісс, В. Хартман, Р. Фостер, Й. Шумпетер та ін.

Особливості застосування ментальних карт на уроках у закладах загальної середньої освіти вивчають Л. Атрощенко, О. Насипайко, І. Погребенник (українська мова та література), Л. Васильчук, С. Ємельянова (зарубіжна література), І. Власюк, С. Гаврилова, І. Дробіт (іноземні мови), Н. Зігунова (математика), В. Осіпчук (хімія), Н. Копняк, Т. Крупська (початкова школа), Т. Познякова (біологія), В. Машкіна (географія) та ін.

Попри достатню кількість праць щодо створення та особливостей застосування інтелект-карт в освітньому процесі, наразі відсутні роботи, у яких

би комплексно досліджували проблему використання ментальних карт студентами-філологами на заняттях із літературознавчих дисциплін.

Мета статті – розкрити особливості створення та застосування ментальних карт як засобу ефективного засвоєння навчального матеріалу студентами-філологами на заняттях із літературознавчих дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Залучив до наукового обігу термін «інтелектуальна карта», або «карта знань», Девід Осубел, і, власне, він сформував підвалини вчення ментальних карт, що були розвинуті в працях Джозефа Новака та Тоні Б'юзена. Проте вважається, що такий метод візуалізації інформації вперше застосував філософ Порфирій Тирський ще в III ст. н. е., намагаючись краще зрозуміти концепції Аристотеля. Грунтовні розробки щодо порушеної проблеми датовані 60-ми роками XX ст. Термін «карта знань», або «інтелектуальна карта», запропонував Тоні Б'юзен, внесок якого щодо просування технології використання таких карт в освіті й управлінні значущий, а також саме він спростив способи їх створення і запропонував радіальні карти знань, тобто карти, що будують навколо певної стрижневої тези або проблеми.

Центральну ідею цієї теорії варто представити словами її автора: «Кожен біт інформації, що надходить у мозок, кожне відчуття, спогад або думка може бути представлений у вигляді центрального сферичного об'єкта, від якого розходяться десятки, сотні, тисячі й мільйони променів. Кожен промінь є асоціацією, і кожна асоціація, насамперед, має у своєму розпорядженні практично безліч зв'язків з іншими асоціаціями. І це те, що ми називаємо пам'яттю, тобто базою даних або архівом. У результаті використання цієї багатоканальної системи обробки та зберігання інформації мозок у будь-який момент часу містить «інформаційні карти», складності яких позаздрили б найкращі картографи всіх часів, якби вони змогли б ці карти побачити» (Б'юзен, Б'юзен, 2003: 54).

Отже, *ментальна карта* (інші варіанти – *карта розуму, мапа думок, карта пам'яті, інтелект-карта, асоціативна карта, Mind map*) – це діаграма, де відбито слова, ідеї, завдання, асоціативні образи чи інші елементи, розташовані радіально навколо основного поняття. Їх застосовують

для генерування, відбиття, структурування та класифікації ідей, а також як допоміжний засіб під час навчання, організації, розв'язання проблем, прийняття рішень та написання документів (Мапа думок).

Техніку візуалізації мислення й альтернативного запису називають *майндменпінгом*.

Виокремлюють такі види ментальних карт:

- стандартні карти (*standard maps*) – слугують для засвоєння, формулювання ідей і розкриття власної індивідуальності;

- швидкісні карти/карти-блискавки (*speed maps*) – стимулюють розумові процеси (що я знаю із цієї теми);

- майстер-карти (*master maps*) – об'ємні карти до певної галузі знань. Наприклад, карти за матеріалами одного семестру;

- мега-карти (*mega maps*) – карти, пов'язані одна з одною (Машкіна, 2012: 73).

Також ментальні карти поділяють на *індивідуальні*, що демонструють індивідуальну позицію індивіда, та *колективні*, що виражають думку, властиву певній соціально-культурній групі людей, об'єднаних місцем проживання, професією, рівнем знань, соціальною приналежністю, історичним періодом; пояснюють різноманітність світосприйняття в межах однієї культури за існування загальнонаціональних уявлень (Машкіна, 2012: 73).

Основою ментальних карт, як уважають Т. Колтунович та О. Поліщук, є наочність та естетичність. «*Наочність* дає змогу одразу охопити поглядом усе дерево, усю структуру, чого не дає лінійний список. *Естетичність* стосується зовнішнього вигляду малюнка: якщо малюнок неприсмний на вигляд, то він може бути не потрібним і навіть шкідливим» (Колтунович, Поліщук, 2019: 22).

Перш ніж створювати ментальні карти, потрібно опанувати основні правила їх створення, а саме:

- Не можна порушувати ієрархію думки.

- Центральне поняття має обов'язково містити кольоровий образ (мінімум три кольори). Слова теж можна використовувати, але це не є обов'язковою умовою.

- Головні гілки повинні бути жирними, нагадувати щупальця восьминіжки чи гілки дерева. Обов'язково застосовувати різні кольори для основних гілок. Це допомагає цілісному й структурованому сприйняттю.

- Гілки повинні бути «живими» й хвилеподібними, зигзагоподібними, різної товщини: відтворювати ритм та емоції.

- Гілки, що розрослися, можна укласти в контури, щоб вони як найменше перетиналися із сусідніми гілками.

- Довжина лінії повинна дорівнювати довжині слова. Це спростить роботу й зекономить простір.

- Важливо розмішувати слова на гілках, а не в ромбах і паралелепіпедах тощо. У справжніх інтелект-картах використовуються ключові слова: одне слово на гілку. Не словосполучення, не речення, а одне ключове слово. Кожне слово спричиняє тисячі можливих асоціацій, тому склеювання графем обмежує свободу мислення. Роздільне написання слів продукує виникнення нових ідей.

- Слова і символи, пов'язані між собою, з'єднуємо пунктиром.

- Писати потрібно друкованими літерами, якомога зрозуміліше й чіткіше.

- Варіювати розмір літер і товщину ліній залежно від значущості ключового слова.

- Треба часто використовувати малюнки й графічні символи, завдяки яким додаються емоції, відношення, акцентують на певних аспектах. Іноді ментальна карта може складатися лише з малюнків.

- Прагнути такої організації простору, щоб не залишалось порожнього місця і водночас гілки не розміщувалися дуже щільно. Для невеликої ментальної карти використовувати аркуш паперу формату А4, для великої теми – А3.

- Розташовувати лист паперу краще горизонтально, бо таку карту зручніше читати.

Трапляються ментальні карти, де автори розміщують покликання на відеофайли чи вмонтовують їх одразу ж у графічну схему. *Пам'ятаймо, що ментальна карта – це не інтерактивний плакат, тому вставляти в неї покликання на інформаційні матеріали є недоречним.*

Способи заповнення ментальних карт різні. Перші прототипи створювали вручну на папері у вигляді схем, що за своєю структурою нагадували «дерево». На жаль, не завжди під час проведення занять, де використовуються ментальні карти, є можливість працювати online, тому студенти малюють карти кольоровими олівцями на папері А3 чи А4 (якщо невеликий обсяг матеріалу). Це можна робити й на заняттях, якщо карти знань заповнюють під час вивчення навчального матеріалу.

Як приклад, подаємо ментальну карту, створену на практичному занятті з теми «Поетична творчість Ліни Костенко» (рис. 1).

Рис. 1. Ментальна карта до вивчення поезії Ліни Костенко «Українське альфреско» (автори – студенти ІУА маг філологічного факультету)

Алгоритм створення ментальної карти може бути таким:

Спочатку визначаємо тему ментальної карти. Потім відбувається стисле обговорення порушеної проблеми – лише до того, як не буде сформульована загальна ідея візуалізації: що буде на карті ядром, і не буде визначено загальний принцип гілкування (можна використати прийом «мозкової атаки»). Малюємо центральний образ. Добираємо базові ідеї для головних гілок ментальної карти. Креслимо лінії, які виходять від цього центрального поняття чи образу, на кожній записуємо вибрані ідеї. Не розмірковуємо довго, просто записуємо те, що спадає на думку (асоціюємо). Доповнюємо головні гілки новими ідеями. Кількість периферійних гілок необмежена. Тут треба використовувати коди (колірні, символні чи їх комбінації) для організації перехресних асоціацій або зв'язків між різними сегментами ментальної карти. Редагуємо карту, остаточно структуруємо виклад основних та побіжних ідей.

Проте сучасний рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій дає змогу створювати карти знань завдяки застосуванню саме цифрових технологій, робити їх інтерактивними. Нині існує

низка сервісів для створення ментальних карт: *FreeMind*, *FreeMindMap-Freeware*, *The Personal Brain*, *XMind*, *Bubbl.us*, *MindMeister*, *Mindomo Basic* тощо. Кожному з них притаманні переваги й недоліки.

У створенні власних ментальних карт послуговуємося переважно програмами *Coggle* (рис. 2) та *MindMeister* (рис. 3). *Coggle* є безкоштовним онлайн-додатком, що підтримує спільну роботу над проєктами. У цій програмі можемо створювати зручні красиві ментальні карти. Інтерфейс програми простий, але водночас йому притаманна безліч функцій, що й зумовлює неймовірну простоту процесу створення інтелект-карти. Програма підтримує використання зображень, індивідуальні колірні схеми й можливість перегляду історії документа. Зберігання історії змін дає змогу повернутися до попередніх версій створеної карти. Ментальні карти, виконані в програмі *Coggle*, можуть експортуватися у форматі PNG або PDF.

MindMeister – безкоштовний хмарний сервіс для побудови ментальних карт, має низку таких переваг: швидкість та зручність у побудові карт; різні стилі та кольори блоків; зміна кольору тексту і його накреслення; наявність значної бібліотеки шаблонів; можливість створення власного шаблону; керування налаштуванням і публічним доступом до карт тощо. Картою легко поділитися з колегами, давши вибіркове право редагувати карту. На жаль, у безкоштовній версії її можна завантажити, лише створивши скріншот.

Зразки ментальних карт можна також переглянути за QR-кодами:

Під час вивчення літературознавчих дисциплін використання ментальних карт буде доцільним на різних етапах вивчення навчального матеріалу. Візуально укомплектований матеріал полегшує сприйняття нової інформації (складні поняття можуть бути пояснені й представлені системно, майже нівелюються ризик неправильної інтерпретації важливих теоретичних понять), допомагає закріпити формування нових понять чи стає підсумком вивченої теми (перевіряємо, який матеріал був засвоєний студентами неправильно або потребує уточнення). Окрім того, такі карти можна створювати як результат будь-якої проєктної роботи, як випереджальне домашнє завдання, як елемент самостійної роботи тощо. За умови грамотно підготовлених студентів та наявності відповідної матеріально-технічної бази ментальні карти суттєво поживлять заняття та стануть сучасним його доповненням.

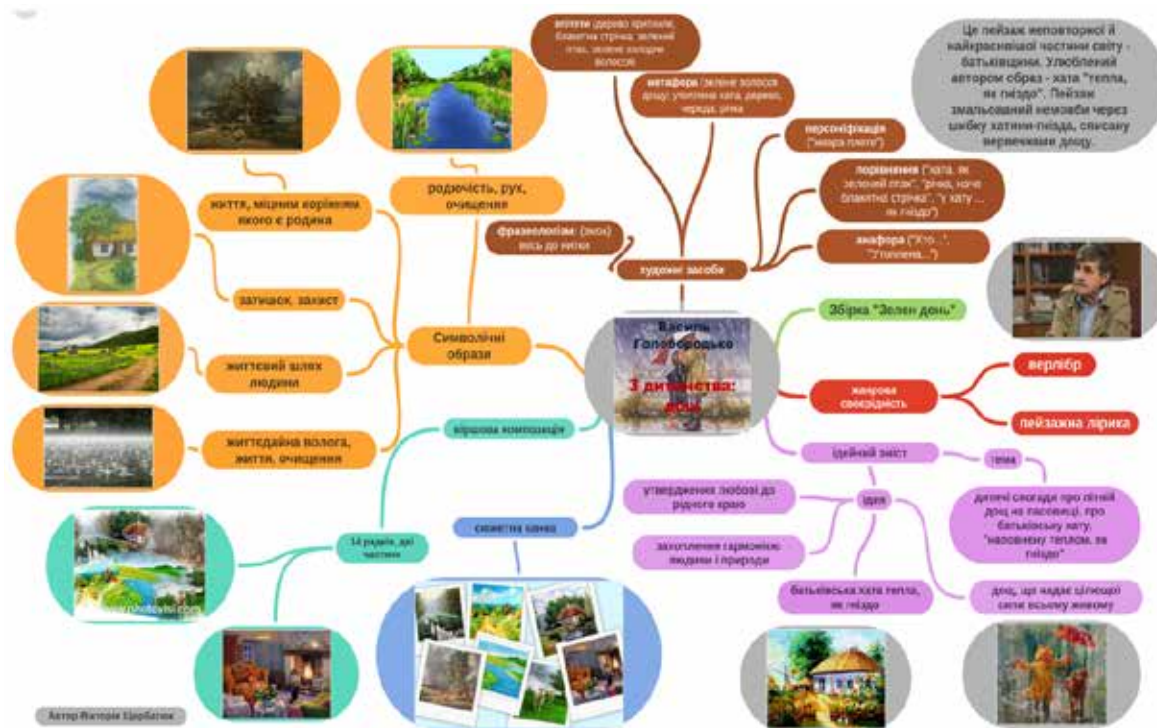
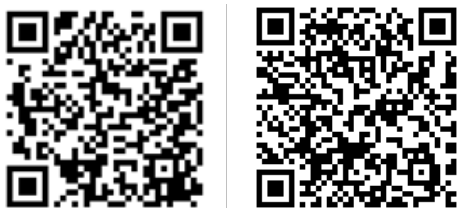

Рис. 2. Зразок ментальної карти, створеної в програмі Coggle

Рис. 3. Зразок ментальної карти, створеної в програмі MindMeister

Під час опанування лекційного матеріалу ментальні карти допомагають зекономити час на поясненні, а отже, збільшити його частку для самостійної роботи студентів. Використання карт на лекціях полегшує сприйняття великого за обсягом матеріалу: замість довгих конспектів і витрат часу для їх запису студент формує лише одну блок-схему. На відміну від «лінійного» варіанту графічний метод фіксування лекції захоплює студентів, дає змогу краще засвоїти інколи досить складні теоретичні поняття. Метод інтелект-карт розвиває логіку й уміння згортати весь навчальний матеріал до найважливішого, бачити у фотографіях візуалізований текст; підвищує якість та інтенсивність навчання; тренує пам'ять; допомагає відтворювати факти, слова й образи, генерувати ідеї, аналізувати результати чи події, організувати взаємодію студентів під час роботи в групі, рольових ігор тощо.

Пропонуємо таку методику проведення лекційного заняття з використанням ментальної карти: студентам на початку заняття роздаємо ментальну карту, де зафіксовано лише центральний образ і гілкові розгалуження (рис. 4), кількість яких залежить від кількості питань, що необхідно занотувати під час слухання лекції.

Упродовж вивчення навчального матеріалу зображення доповнюють новими гілками й лініями, що відбивають зв'язки між основним відгалуженням. Потім увесь лекційний матеріал співвідноситься із запитаннями та завданнями до практичного заняття й організовується узагальнення вивченого матеріалу за створеною ментальною картою.

Окрім того, незаповнену ментальну карту, переважно в чорно-білому варіанті, часто використовуємо наприкінці заняття, коли пропонуємо студентам відновити засвоєний лекційний матеріал та розмалювати карту.

У процесі вивчення літературознавчих дисциплін ментальну карту доцільно застосовувати для аналізу художнього тексту: вона допомагає докладно опрацювати основні компоненти твору, структурувати прочитаний художній текст і проаналізувати його, запам'ятати основні факти й слова, усвідомити події, характеристики образів, визначити проблематику в прочитаному творі, підбити підсумки, побачити твір загалом тощо. Тобто йдеться не про звичайне запам'ятовування чи запис, а про осмислене сприйняття, швидше й глибше розуміння, що дає змогу відтворювати знання навіть через тривалий проміжок часу.

Рис. 4. Зразок ментальної карти для роботи на занятті під час вивчення творчості Ліни Костенко

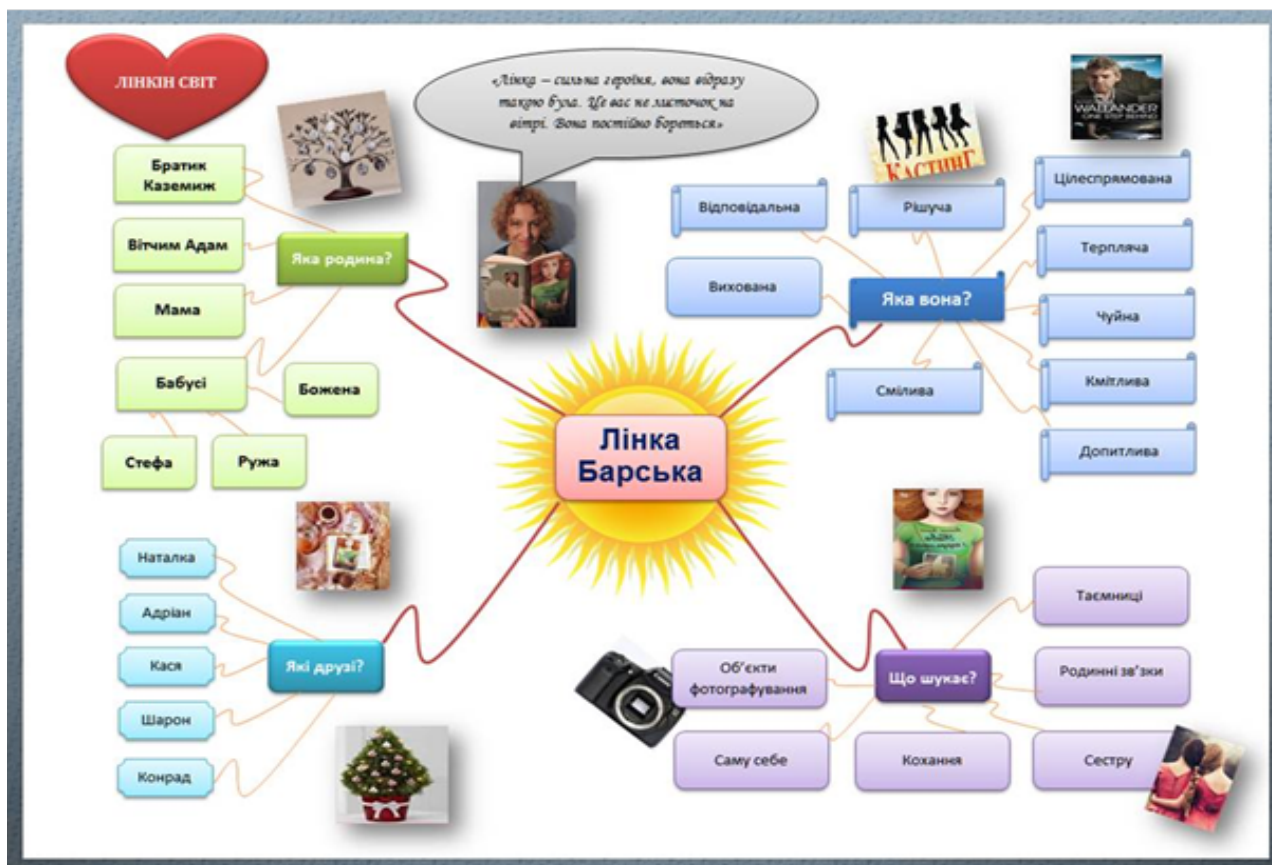

Рис. 5. Ментальна карта «Світ Лінки Барської» до вивчення повісті Й. Ягелло «Кава з кардамоном». Автор О. Лавренко

На практичних заняттях переважно працюємо з готовими картами, що слугують «шпаргалками» для репрезентації самостійно опрацьованого навчального матеріалу. Пропонуємо зразок роботи з ментальною картою під час вивчення повісті Й. Ягелло «Кава з кардамоном».

Робота з ментальною картою «Світ Лінки Барської» (рис. 6) на практичному занятті відбувається за трьома векторами:

1. Можна запропонувати роботу з інтелектуальною картою в групах. Кожна група отримує свій напрям роботи («Що шукає?», «Які друзі?», «Яка родина?», «Яка вона?»). Опрацьовує та репрезентує підготовлену інформацію.

2. Пропонуємо організувати обговорення домашнього випереджального завдання (студенти самостійно опрацювали, а на відповідному етапі заняття представляють підготовлену інформацію).

3. На початку заняття, коли озвучуємо мету й завдання, спрямовуємо студентів на подальшу роботу з ментальною картою. Зокрема, перед початком обговорення деяких аспектів теми надаємо конкретну інструкцію:

– завдання виконуйте від центрального місця карти;

– потім формулюйте відповіді на такі питання: «Яка родина?», «Яка вона?», «Які друзі?», «Що шукає?»);

– готуючи висновок, треба звернути увагу на слова письменниці Й. Ягелло;

– ілюстрації в ментальній карті можна коментувати!

Інструкція щодо роботи з ментальною картою:
1. Розкажіть, хто така Лінка Барська. Використайте інформацію із центрального місця карти (ілюстрація сонця, де написано «Лінка Барська»).

2. Назвіть членів «нетрадиційної родини» Лінки (як назвала їх авторка). Дайте характеристику взаємин Лінки та її рідних.

Використовуйте інформацію «Яка родина?».

Наведіть приклади ситуацій, коли героїня проявляє риси характеру, які визначено в інформації «Яка вона?» Які риси характеру Лінки вам сподобалися? У чому можна наслідувати героїню?

3. Визначте риси характеру Лінки та зв'яжіть їх із ситуаціями, де вони проявилися. Які риси характеру Лінки вам сподобалися? У чому можна наслідувати героїню? Використовуйте інформацію «Яка вона?».

– оскільки у зрізах інформації всі теми та підтеми оформлюємо як багаторівневу систему, то на довгий пошук і розшифровку матеріалу витрачаємо зовсім мало часу;

– карти допомагають студенту правильно зафіксувати навчальний матеріал, структурувати, вибрати найголовніше, запам'ятати та відтворити за потреби;

– на етапі узагальнення й систематизації знань ментальні карти допомагають проаналізувати отримані знання, здійснити навігацію матеріалом, що розглядали, тому що узагальнену інформацію з певної теми відбито на одному малюнку, весь матеріал із навчальної теми трансформований в асоціативні зв'язки між навчальними поняттями;

– майндмеппінг розвиває творчу, новаторську діяльність студентів, підвищує концентрацію їхньої уваги, тренує пам'ять.

У позанавчальний час студент може використовувати ментальні карти для конспектування додаткового матеріалу, складання плану своєї відповіді, графічного відбиття вивчених понять, для аналізу літературних творів, запам'ятовування історичних подій, для роботи над проектом, навіть для написання твору.

Запропоноване дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої теми, тому перспективним є обґрунтування методики використання ментальних карт під час створення студентами-філологами літературних фотоквестів і проєктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бьюзен Т., Бьюзен Б. Супермышление ; 2-е изд. Минск : Попурри, 2003. 304 с.
2. Колтунович Т. А., Поліщук О. М. Використання ментальних карт як засобу візуалізації у процесі викладання соціальної психології. *Молодий вчений*. 2019. № 7.1(71.1). С. 19–26.
3. Мапа думок. *Вікіпедія : вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мапа_думок.
4. Машкіна В. В. Використання ментальних карт як інноваційних засобів викладання географії. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2012. Вип. 16. С. 72–76.

REFERENCES

1. Byuzen T., Byuzen B. Supermyshlenie [Superthinking]. 2-e izd. Minsk : Popurri, 2003. 304 p. [in Russian].
2. Koltunovych T. A., Polishchuk O. M. Vykorystannia mentalnykh kart yak zasobu vizualizatsii u protsesi vykladannia sotsialnoi psykholohii [The use of mental maps as a means of visualization in the teaching of social psychology]. *Molodyi vchenyi*. 2019. № 7.1 (71.1) lypen. Pp. 19–26 [in Ukrainian].
3. Mapa dumok [Mind maps]. *Vikipediia: vilna entsyklopediia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мапа_думок [in Ukrainian].
4. Mashkina V. V. Vykorystannia mentalnykh kart yak innovatsiinykh zasobiv vykladannia heohrafiї [Use of mental maps as innovative facilities of teaching of geography]. *Problemy bezperervnoi heohrafichnoi osvity i kartohrafiї: zbirnyk naukovykh prats*. Kharkiv, 2012. Vyp. 16. Pp. 72–76. [in Ukrainian].